

ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ ДИТИНИ В ПЕДАГОГІЧНОМУ ДОРІВКУ ФІЛАНТРОПІСТІВ

Суспільно-політичні та економічні процеси, що відбуваються в Україні, вимагають повного педагогічного бачення проблеми трудового виховання дитини в системі національної освіти. Тому проблема трудового виховання дитини перебуває в центрі уваги педагогічних і суспільних кіл світу. Ця проблема увійшла до золотого фонду наукової думки, дозволила усвідомити гуманістичну сутність феномену виховання, стала базовою в його теорії і практиці, метою й кінцевим результатом.

Різні аспекти розвитку ідей трудового виховання в історії педагогіки розглядаються в працях українських дослідників – О. Александрової, Л. Ваховського, А. Завальнюк, М. Лемківського, В. Литвинова, Д. Наливайка, та ін.; німецьких – К. Бурдаха, Я. Буркгардта, Е. Кассіра.

Метою трудового виховання в педагогіці філантропізму була підготовка вихованців до самостійного виконання доступної кваліфікованої праці в умовах сучасного виробництва, участі в суспільно корисній, обслуговувальній, продуктивній праці, готовності залучатися до трудової діяльності.

За твердженням філантропістів, праця є одним із провідних чинників гармонійного виховання дітей. Це положення філантропісти аргументують тим, що дитина вже наприкінці дошкільного віку прагне до самостійності, заявляючи «Хочу сам». На думку німецьких педагогів, два чинники спонукають дитину дошкільного віку до трудової діяльності: тенденція до самостійності та інтерес до всього, що стосується життя і праці дорослих [3, с. 956]. Представники течії наполягали на тому, що ці прагнення дитини можливо реалізувати не лише в трудовій, а і в інших видах діяльності, тому необхідна педагогічна організація залучення дитини до праці. «Праця мусить збудити в дитячій душі найбільше самостійної, природної творчості, дати вільно розвинути цільній гармонійній індивідуальності», – вважалося однією з провідних думок Е. Траппа, виокремлюючи такі характерні риси дитячої праці, як вияв активності дитини, її безпосереднього свідомого бажання (інтересу, цікавості до чогось) [2, с. 14]. Праця, на думку філантропістів, має завжди конкретне завдання і реальні наслідки (цим і відрізняється від гри). Вона буде приємною для дитини, коли дитина буде самостійно знаходити засоби для досягнення бажаної мети.

Великого значення філантропісти надавали трудовому вихованню дітей дошкільного віку, яке, на їх думку, було покликане забезпечити вирішення таких завдань:

1. Формування мотивації (потреб, інтересу, почуття обов'язку і відповідальності), позитивно-емоційного ціннісного ставлення до

- праці як до форми буття і способу самореалізації людини.
2. Формування системи знань, необхідних для трудової діяльності, вибору професії, соціального, професійного і життєвого самовизначення.
  3. Формування досвіду суспільно корисної виробничої діяльності, вміння використовувати теоретичні знання на практиці, здатності до творчості.

Філантропісти вважали, що для того, щоб праця стала засобом виховання дітей дошкільного віку, вона повинна бути змістовною, мати особистісну і суспільно корисну значущість, чітку організацію. Процес праці, на думку філантропістів, слід будувати на моральних засадах (мета, процес, результат). Моральна сутність її виявляється не лише в бажанні працювати, діяти творчо, досягати значущого для себе та інших результату, а й у колективному характері трудової діяльності, що вимагає узгодження мети і дій її учасників, взаєморозуміння і допомоги.

Будучи спрямованим на особистісний розвиток дитини, трудове виховання дітей дошкільного віку в педагогіці філантропізму пов'язане з фізичним, моральним, розумовим вихованням. Конкретні його завдання, форми організації трудової діяльності дітей зумовлені як виховними можливостями праці, так і віковими особливостями дитини.

Філантропісти вважали, що включення гри до праці дітей допомагає підвищити ефективність її виховного впливу, забезпечити основу для вироблення інтересу до праці, бажання трудитися. Однак не варто намагатися перетворити на гру трудові завдання чи якомога раніше відокремити працю від гри [3, с. 156].

На думку філантропістів одним із компонентів готовності дитини до трудової діяльності є привабливість праці. Цей своєрідний механізм формується під час усвідомлення дитиною того, що в процесі праці вона відкриває нове у собі, навколо себе, випробовує свої можливості на зовсім іншому рівні вимог, здатна досягти конкретного результату, який приносить радість їй і тим, хто вболіває за її успіхи [5, с. 156].

Найбільшу увагу вивченню питання трудового виховання дитини серед педагогів-філантропістів надавав Бернард Генріх Блаше, він був автором однієї з перших розробок теорії трудового виховання та навчання. Він висловлював думку про те, що вже в дошкільному віці діти намагаються наслідувати працю дорослих, тому необхідно допомогти їм усвідомити, що процес праці має певну послідовність операцій, потребує відповідних старань і вмінь. Застосування ручної праці пропонувалось як засіб формування у дітей навичок використання інструментів, для активно-наочного засвоєння значної частини навчального матеріалу (макетів з картону, глини, дерева тощо) [4, с. 309]. Ремесло також розглядалось засобом підготовки до життя.

Основним видом праці для дітей молодшого віку Б. Блаше вважав роботу з картоном. Вона не потребувала майстерень із дорогим обладнанням та була доступною навіть для найменших дітей. Робота з

картоном, за його словами, сприяла розвитку у дітей естетичного смаку, уміння користуватися інструментами [4, с. 309]. Водночас, з точки зору Б. Блаше, роботу з картоном наочністю для ознайомлення дітей з основами геометрії. Важливим в роботі з картоном було виготовлення моделей різних предметів та інструментів, які використовувалися в різних ремеслах.

Б. Блаше розробив конкретну методику підготовки дітей до такої роботи. За цією методикою починати потрібно з того, щоб викликати у них інтерес шляхом відвідування ремісничих майстерень, де діти отримують початкове уявлення про знаряддя праці та про майстерню; потім перед дітьми ставиться завдання виготовлення моделей окремих предметів і, нарешті, оформлення макету всієї майстерні [2, с. 309].

Такому виду праці Б. Блаше справедливо надавав основного значення з погляду її навчальної цінності: постановка перед дітьми певного завдання сприяє концентрації уваги, а «те, з чого хочуть виготовити модель, буде пізнаним у всіх деталях та подробицях досить глибше, ніж це можливо іншим чином і те, з чого зроблена модель, звичайно, не так легко буде забути» [2, с. 309].

Оскільки не все можна виготовити з одного картону, Б. Блаше рекомендував використовувати й інші матеріали – дерево, глину, віск, свинець, а також необхідні інструменти, зазначаючи, що таким шляхом можна легко ознайомити дитину з різними ремеслами та прийомами роботи. Різноманітна ручна праця, згідно з Б. Блаше, допоможе також виявити дітей з схильністю до «механіки» і сприяти розвитку їхніх здібностей у цьому напрямку, створюючи умови для розвитку творчої ініціативи [1, с. 309].

Важко не погодитися з більшістю думок Б. Блаше стосовно ручної праці. Можна говорити про деяку обмеженість його поглядів щодо переоцінювання можливостей картонних робіт, однак його великим досягненням, на нашу думку, слід визнати те, що він був з-поміж перших німецьких педагогів, які зрозуміли важливу навчально-виховну роль ручної праці. Він побачив у ній один із засобів підготовки дітей до практичного життя. На нашу думку, особлива заслуга Б. Блаше полягає в тому, що він уперше створив та опублікував низку спеціальних методичних посібників із ручної праці, які користувалися широкою популярністю не тільки в Німеччині, а й в інших країнах.

Ще одним представником педагогіки філантропізму, який надавав великої уваги трудовому вихованню, був І. Хойзінгер. Він був глибоко переконаний у тому, що загальний прогрес людської культури нерозривно пов'язаний з прогресом техніки. З огляду на це переконання, він вважав обов'язковим трудове виховання і навчання, яке дозволить молоді осмислити всі культурні й технічні досягнення свого часу, засвоїти всі необхідні знання.

Загальні положення про необхідність використання ручної праці в навчанні та вихованні закладено у працях І. Хойзінгера «Про використання

досить сильного у дітей інстинкту до зайнятості», «Сімейство Вертгеймів». У цих працях І. Хойзінгер виклав свої погляди на те, як потрібно правильно організувати трудове виховання. Основним завданням такого виховання він вважав формування характеру, тобто формування у дітей «навичок виконувати те, що визнано істинним та хорошим; обов'язково закінчувати те, що вже розпочато» [3, с. 35]. Важливими засобами трудового виховання він вважав: 1) систематичне і точне виконання вибраних самими дітьми обов'язків; 2) ручна праця в різних формах.

«Філософам і всім тим, хто займається відкриттям нових знань та перевіркою старих, – часто вказують на те, що людина народжується для діяльності, а не для розумових занять, тобто занять, які спрямовані на здобування знань, які не мають відношення до діяльності» [2, с. 35]. І. Хойзінгер підкреслював, що бажання до діяльності у дітей виявляється сильніше, ніж у дорослих, і що педагогіка не використовувала в своїх цілях цей важливий дитячий інстинкт.

Використання в процесі виховання притаманного дітям бажання до діяльності, на думку І. Хойзінгера, дає три важливі переваги:

– по-перше, у цьому разі діти твердо знають, навіщо вони вивчають той чи той матеріал;

– по-друге, це дозволяє відрізнити корисне від некорисного (якщо дитина не займається жодною практичною діяльністю, то йому, сторонні поняття «корисний», «некорисний»);

– по-третє, індивідуальна трудова діяльність дітей дозволяє їм отримати знання шляхом не пасивного слухання, а в процесі активної діяльності з використанням відомої мускульної енергії. Ці знання І. Хойзінгер називав «основними». Знання про чужу діяльність, які переходили через позицію власного досвіду, були знаннями «за аналогією». Чим більше «основних» знань, тим легше і в більшій кількості засвоюються знання «за аналогією» [1, с. 35].

З погляду філантропістів, у процесі виготовлення корисних речей, діти практично засвоюють всі необхідні знання для роботи з деревом та металом, однак тільки цих знань недостатньо. І. Хойзінгер звертає увагу на той факт, що в процесі занять ручною працею діти обов'язково повинні ознайомитися з важливими хімічними процесами, пов'язаними з плавленням, паянням, розчиненням.

Досить цікавою та дуже важливою є думка І. Хойзінгера про те, що заняття працею оберігають дітей від розповсюдженої «манії вчення»: «Починаючи з 6-річного віку діти вчать по книжках. Не дивно, якщо вони усвідомлюють, що книги є важливим шляхом отримання знань, і тому кожна здібна людина, яка відчуває потребу в розширенні своїх знань, не може мати іншого бажання, ніж мати книги та навчатися за ними. Отримання знань шляхом власних спостережень, шляхом власних дослідів, у процесі своєї праці – це те, чому в процесі виховання зовсім не вчать, або в кращому разі розуміють, як дещо другорядне. Це трапляється тому, що всі дотримуються погляду шкільної навченості і вважають основним

завданням – виховання в навчанні» [2, с. 35].

Не можна не помітити, що всі ці думки І. Хойзінгера стосовно використання ручної праці в вихованні і навчанні відрізнялись новизною. Говорячи про те, що трудове виховання ґрунтується на використанні праці та відповідає особливостям природи дитини, І. Хойзінгер указував на важливу особливість такого виховання – на відповідність потребам життя. «План трудового виховання є справжньою підготовкою до різних професій. Вихований відповідно до цього плану хлопчик, досягнувши 14 років, з однаковим успіхом зможе вступити до гімназії та підготуватися до діяльності чиновника, чи працювати в майстерні, чи навчатися в художній академії. У будь-яку професію він принесе загальні уміння та знання, а в деякі – навички ручної праці. Якщо він буде займатися ремеслом, то буде робити це достойно; якщо ж він буде займатися діяльністю вченого, він зможе відрізнити справжню потребу людства від надуманої» [1, с. 35].

Важливе значення надається ручній праці і в «Книзі методів» Й. Базедова. Він наполягав на тому, що дітей потрібно привчати до ручної праці з раннього дитинства. Робота вдома взимку, в саду та на городі влітку, на його думку, повинні привчити дітей до праці, яка приносить користь оточуючим і собі.

Й. Базедов вважав, що діти можуть і повинні самі виготовляти іграшки для своїх ігор. Дати навички такої праці повинні спеціальні місцеві столярі, ковалі. Отже, під час гри діти отримують можливість оволодіти трудовими уміннями та навичками, ознайомитися з різними професіями.

Зазначимо, що вислови Й. Базедова мали теоретичний характер: у навчально-виховному закладі в Дессау, яким керував Й. Базедов, ручна праця посідала досить важливе місце, однак мала й інші цілі. Заняття токарною та столярною справою, сільськогосподарською роботою та іншими видами праці використовувалися, переважно, як засіб розвитку фізичних сил вихованців.

На нашу думку, зі всіх педагогів-філантропістів найбільш прогресивні погляди на роль ручної праці були висловлені Х. Зальцманом.

У праці «Ще дещо про виховання» він піддає критиці сучасну практику виховання. Одним з основних недоліків трудового виховання Х. Зальцман вважав ігнорування розвитку фізичних сил дітей, зміцнення яких сприяє удосконаленню розумових здібностей. Х. Зальцман вважав: «Хіба не є найкращим інструментом людини її руки? Можливо, насправді, потрібно думати, що кращі інструменти покриваються іржею, якщо руки ні до чого не придатні? Де знайдеться такий представник, який скаже, що він ніколи не опиниться в таких обставинах, коли йому будуть потрібні власні руки? А яким жахливим повинен бути такий стан, коли людині потрібні руки, а їх у неї немає» [2, с. 5].

Отже, Х. Зальцман вважав, що зміцнення фізичних сил, уміння працювати були не тільки засобами, які сприяють кращому розумовому розвитку і моральному вихованню дітей, а й засобом підготовки до

практичної діяльності в житті.

На думку педагога, діти молодшого віку заняття ручної праці повинні починати з виготовлення різних іграшок з паперу та ниток. Коли діти стають старшими, види ручної праці мають ускладнюватися: робота з картоном, вирізання іграшок з дерева, плетіння корзин, слюсарні та токарні роботи. Великого значення Х. Зальцман надавав праці на городі та в саду. Його вихованці доглядали за кроликами, розводили бджіл, рибок. Ці заняття були важливим засобом трудового виховання дітей. Х. Зальцман високо оцінював і виховне значення трудової діяльності дітей, яке сприяло вихованню поваги до простих людей, які все життя займаються тяжкою фізичною працею. Нарешті, дуже важливим Х. Зальцман вважав і те, що у дітей виховується почуття задоволення від корисних результатів зробленого.

Оцінюючи значення праці для дітей, Х. Зальцман досить яскраво демонстрував виявлення буржуазної суті свого світогляду: догляд дітей за своєю ділянкою в саду, турбота про своїх кроликів, виготовлення іграшок для себе виховували у дітей почуття власності.

На відмінну від Й. Базедова, який для навчання дітей прийомам праці пропонував використовувати заняття ремеслами, Х. Зальцман вважав, що цим повинні займатися вихователі, які самі попередньо оволоділи різними ремеслами.

З перших днів народження дитини батьки сподіваються, говорить педагог, що вона виросте гармонійно вихованою особистістю, успішним спеціалістом, продовжить їхню справу чи реалізує здібності і вміння у самостійно обраній сфері діяльності. Намагаючись виховати її цілеспрямованою, працелюбною, здатною долати труднощі на шляху до мети, вони покладають сподівання і на дошкільні установи [2, с. 5].

На думку філантропів, розв'язання цих завдань відбувається у процесі різноманітної за змістом і формою трудової діяльності.

Філантропісти наполягали на тому, що спочатку діти мають опанувати прості трудові уміння, а згодом – цілісні трудові процеси. Оволодіння трудовими навичками розширювало можливості дітей щодо участі у простих трудових процесах удома, дитячому садку, виховувало самостійність, ініціативу, упевненість у своїх силах.

Філантропісти у своїй педагогічній концепції не залишали поза увагою і трудове виховання розумово відсталих дітей, яке здійснювалось в умовах допоміжної школи-інтернату. Завданням цих закладів було виховання позитивного ставлення до праці, виконання суспільно корисних справ, виховання відповідальності за виконану роботу, уміння працювати у колективі.

Філантропісти стверджували, що найбільш ефективною дієвою формою впливу на розумово відсталих дітей була трудова діяльність, за допомогою якої у цих дітей формувалися цілеспрямовані способи діяльності, які відігравали важливу роль у їхньому загальному розвитку.

На думку філантропів, участь розумово відсталих дітей у

суспільно корисній і продуктивній праці буде приносити їм задоволення [5, с. 37]. Їх буде радувати процес такої праці та її наслідки. Це мало велике значення для розвитку не тільки пізнавальних, а й професійних інтересів.

Філантропісти вважали, що корекція вад у розумово відсталій дитині, як і її психічний розвиток загалом, можливий за умови здійснення нею певної діяльності. Якщо в ранньому віці на психічний розвиток дитини краще впливала гра, то в дошкільний період – навчання.

Отже, трудове виховання для таких дітей здійснювалося у різних видах трудової діяльності: у навчанні, побутовій, суспільно корисній праці. Всі види праці тісно пов'язані між собою, проте кожен із названих видів мав свої відмінності. У процесі початкової праці вихованці засвоювали знання, що необхідні їм для розвитку і подальшої трудової діяльності. Побутова праця була однією з найбільш простих і обов'язкових видів, з якими діти стикалися щоденно.

Для розумово відсталій дитині навчання було зовнішньою та внутрішньою активністю, мета якої полягала у засвоєнні різних рівнів знань та відповідних способів дій.

Організуючи суспільно корисну працю для таких дітей, філантропісти намагалися раціонально розподілити фізичні навантаження, урахувати особливості розвитку таких вихованців. Для цього, чітко визначались норми праці і форми її контролю, міри стимулювання, вимагалось дотримання дисципліни праці. Цю роботу проводили для того, щоб привчати вихованців поважати працю і добросовісно ставитися до неї.

Праця мала бути планомірною, цілеспрямованою, забезпечувати участь вихованців у доступних їм видах діяльності у школі і позаурочний час. Вихованці повинні були усвідомлювати соціальну значущість своєї праці й роль у розвитку суспільства, в житті кожної людини, чим глибше вони розуміли та усвідомлювали корисність своєї праці, тим глибшими були їхні переконання про необхідність працювати у сфері матеріального виробництва.

Філантропісти вважали, що найсприятливішими умовами для оволодіння трудовою діяльністю для вихованців допоміжної школи мали бути заняття з господарсько-побутової, суспільно корисної праці [4, с. 512]. Саме тут дитина діяла в системі розгорнутих вимог: виконувала певний вид діяльності за визначеними етапами, осмислювала і розуміла сутність і значення трудової діяльності.

На думку філантропістів, важливою умовою для учнів допоміжної школи, на заняттях з трудового виховання, було керівництво процесом засвоєння кожного етапу та послідовного їх здійснення під час виконання трудових дій.

З метою піднесення ефективності трудового виховання цих дітей, філантропісти рекомендували змалку виховувати працелюбність і старанність, привчати дітей до ручної праці.

Отже, філантропісти виокремлюють завдання трудового виховання,

---

які пов'язані з формуванням і розвитком мотиваційної сфери, навичок трудової діяльності, становленням особистості. У реальній педагогічній практиці воно було покликане забезпечити:

1. Виховання інтересу до праці, бережливого ставлення до результатів праці, поваги до людини-трудівника.
2. Формування навичок трудової діяльності.
3. Опанування дітьми простих трудових умінь (розстібати і застібати гудзики, розставляти хлібниці на столи, поливати рослини), а згодом – цілісні трудові процеси (накрити стіл до сніданку чи обіду, випрасувати білизну ляльки, прибрати в куточку природи тощо).
4. Постійна участь у різних видах праці формує вміння і звичку працювати регулярно, переборювати труднощі, виховує організованість, самостійність, вольові якості особистості.
5. Організуючи трудову діяльність дітей, педагог має бути особливо уважним до їх індивідуальних особливостей, сприяти формуванню індивідуального стилю трудової діяльності, оволодінню своєрідними прийомами роботи.
6. Виховання особистості дитини у процесі її трудової діяльності.
7. Розвиток особистості дитини обумовлений такими особливостями праці:
  - результативність, яка сприяє вихованню цілеспрямованості, звички доводити почату справу до кінця, адже планування майбутнього результату, необхідність виконання запланованого, можливість використання результату спонукають дитину серйозно ставитися до роботи;
  - творчий характер, що розвиває налаштованість дитини на пошук, удосконалення своєї праці і себе у праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кравець В. Зарубіжна школа і педагогіка ХХ ст. / В. Кравець. – Тернопіль, 1996. – 240 с.
2. Мамонтов Я. Хрестоматія педагогических течений / Я. Мамонтов. – Харьков : Госиздат Украины, 1924. – 135 с.
3. Оуен Р. Новий погляд на суспільство, або досліди із створення людського характеру / Р. Оуен // Хрестоматія по історії зарубіжної педагогіки. – М. : Просвещение, 1981. – 238 с.
4. Пискунов А. Очерки по истории прогрессивной немецкой педагогике конца XVIII – начала XIX вв. / А. Пискунов // М. : Изд-во АПН РСФСР, 1960. – 450 с.
5. Учебник педагогіки. Основания психологи и логики в святы с педагогическими применениями – М. : Изд-во К. Тихомирова, 1887. – 165 с.